नीतिचन्द्रिका

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १०६ ॥

पदविभागः

सर्वम्, पर-वशम्, दुःखम्, सर्वम्, आत्म-वशम्, सुखम्, एतत्, विद्यात्, समासेन, लक्षणम्, सुख-दुःखयोः ।

अन्वयः

सर्वं दुःखं परवशम् । सर्वं सुखं आत्मवशम् । सुखदुःखयोः समासेन एतत् लक्षणं विद्यात् ।

कठिनपदार्थः

- परवशम् – अन्यस्य अधीनम् ।
- समासेन – सङ्क्षेपेण ।
- विद्यात् – जानीयात् ।

नीतिचन्द्रिका

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १०६ ॥

भावार्थः

अन्याधीनता सर्वदा दुःखप्रदा एव । यत्र पराधीनता नास्ति तत्र सुखं भवति । सुखदुःखयोः सङ्क्षेपतः एतत् लक्षणं ज्ञातव्यम् ।

नीतिचन्द्रिका

सहसा विदधीत न क्रियाम्
अविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणुते हि विमृश्यकारिणम्
गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ १०७ ॥

पदविभागः

सहसा, विदधीत, न, क्रियाम्, अविवेकः, परम-आपदाम्, पदम्, वृणुते, हि, विमृश्य-कारिणम्, गुण-लुब्धाः, स्वयम्, एव, सम्पदः ।

अन्वयः

क्रियां सहसा न विदधीत । अविवेकः आपदां परमपदम् । विमृश्यकारिणं हि गुणलुब्धाः सम्पदः स्वयम् एव वृणते ।

कठिनपदार्थः

- सहसा – अविचिन्त्य ।
- विदधीत – कुर्यात् ।

नीतिचन्द्रिका

सहसा विदधीत न क्रियाम्
अविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणुते हि विमृश्यकारिणम्
गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ १०७ ॥

भावार्थः

कार्यं सम्यक् अविचिन्त्य न कर्तव्यम् । सम्यक् विचिन्त्य कर्तव्यम् । यतः विवेकराहित्यं क्लेशानां श्रेष्ठं पदम् (स्थानम्) । हठात् विपदः आपतेयुः । यः सम्यक् विमर्शं कृत्वा कार्यं साधयति, तस्य सकाशं गुणेषु इच्छुकाः सम्पदः स्वयमेव आगच्छन्ति । ऐश्वर्यम् अन्विष्य गन्तव्यं नास्ति ।

नीतिचन्द्रिका

साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः ।
तीर्थं फलति कालेन सद्यः साधुसमागमः ॥ १०८ ॥

पदविभागः

साधूनाम्, दर्शनम्, पुण्यम्, तीर्थ-भूताः, हि, साधवः, तीर्थम्, फलति, कालेन, सद्यः, साधु-समागमः ।

अन्वयः

साधूनां दर्शनं पुण्यं, साधवः हि तीर्थभूताः । तीर्थं कालेन फलति, साधुसमागमः सद्यः (फलति) ।

कठिनपदार्थः

- साधूनाम् – सज्जनानाम् ।
- कालेन – कालानन्तरम् ।
- सद्यः – क्षिप्रम् ।

नीतिचन्द्रिका

साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः ।
तीर्थं फलति कालेन सद्यः साधुसमागमः ॥ १०८ ॥

भावार्थः

सज्जनानां सहवासेन पुण्यं प्राप्यते । सज्जनाः तीर्थक्षेत्रसदृशाः । तीर्थदर्शनेन दीर्घकालानन्तरं पुण्यं प्राप्यते । किन्तु उत्तमजनानां मेलनेन शीघ्रम् एव पुण्यप्राप्तिः भवति ।

नीतिचन्द्रिका

सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः
सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत्कृतम्
सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ १०९ ॥

पदविभागः

सुजीर्णम्, अन्नम्, सुविचक्षणः, सुतः, सुशासिता, स्त्रीः, नृपतिः, सुसेवितः, सुचिन्त्य, च, उक्तम्, सुविचार्य, यत्, कृतम्, सुदीर्घ-काले, अपि, न, याति, विक्रियाम् ।

अन्वयः

सुजीर्णम् अन्नं, सुविचक्षणः सुतः, सुशासिता स्त्रीः, सुसेवितः नृपतिः, सुचिन्त्य च उक्तं, सुविचार्य यत् कृतं, सुदीर्घकाले अपि विक्रीयां न याति ।

कठिनपदार्थः

- विचक्षणः – बुद्धिमान् ।
- सुतः – पुत्रः ।
- नृपतिः – राजा ।
- सुचिन्त्य – सम्यक् विचिन्त्य ।
- सुविचार्य – सम्यक् आलोच्य ।

नीतिचन्द्रिका

सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः
सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत्कृतम्
सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ १०९ ॥

भावार्थः

सम्यक् जीर्णम् अन्नम्, मेधावी पुत्रः, सम्यक् निग्रहवती महिला, सम्यक् सेवितः राजा, सुष्ठु विचिन्त्य उक्तं वचनं, सम्यक् आलोच्य कृतं कार्यं च बहोः कालात् अनन्तरम् अपि विक्रियां न याति । (अन्यथा न भविष्यति) ।

नीतिचन्द्रिका

सुभिक्षं कृषके नित्यं नित्यं सुखमरोगिणः ।
भार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सवं गृहम् ॥ ११० ॥

पदविभागः

सुभिक्षम्, कृषके, नित्यम्, नित्यम्, सुखम्, अरोगिणः, भार्या, भर्तुः, प्रिया, यस्य, तस्य, नित्य-उत्सवम्, गृहम् ।

अन्वयः

कृषके नित्यं सुभिक्षं (भवति) । अरोगिणः नित्यं सुखं (भवति) । यस्य भर्तुः भार्या प्रिया, तस्य गृहं नित्योत्सवम् (भवति) ।

कठिनपदार्थः

- कृषकः – कृषीवलः ।
- भार्या – पत्नी ।
- भर्तुः – पत्युः ।
- उत्सवः – पर्व ।

नीतिचन्द्रिका

सुभिक्षं कृषके नित्यं नित्यं सुखमरोगिणः ।
भार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सवं गृहम् ॥ ११० ॥

भावार्थः

यः कृषकः अस्ति, सः तु धान्यं सदा वर्धयति । अतः तस्य भोजने क्लेशः नास्ति । सदा सुभिक्षम् एव । यस्य रोगः नास्ति, यः आरोग्यवान् वर्तते, तस्य प्रतिदिनं सुखम् एव । यस्य भर्तुः पत्नी प्रिया भवति, तस्य गृहं नित्योत्सवयुक्तं भवति ।